

EESSÕNA ESIMESELE TRÜKILE

Vadja keele sõnaraamat on järjekordseks lüliks läänemeresoome keelte murdesõnaraamatute reas. Kui piirduda käesoleval sajandil ilmunud sõnaraamatutest vaid nendega, milles kajastuvad kõik või enamik antud keele murdeid, siis kuuluvad siia juba liivi, isuri ja vepsa keele sõnaraamatud ning kolm köidet (kuueköitelisena planeeritud) karjala keele sõnaraamatust.¹ Võiks mainida ka veel lüüdi murrete sõnaraamatut.²

Vadja keele alalt on 1980. a. ilmunud sõnaraamat ühe vadja küla murde – Kukkusi murde kohta.³

Vadja keel on nii geneoloogiliselt kui ka territoriaalselt eesti keele lähim sugulaskeel, mille uurimine aitab selgitada ühtlasi mitmeid eesti keele arenemise probleeme. Vadja keele kõnelejad on olnud praeguse Leningradi oblasti lääneosa territooriumi põhiasukaiks, kelle kohta leidub kroonikais andmeid juba meie ajaarvamise I aastatuhandest. Möödunud sajandi algusest on vadja keele kõnelejate arv pidevalt ja kiiresti kahanenud. Käesoleva sajandi algul leidus neid veel vaid tuhande ümber. Vadja keele sõnavara talletamine ning avaldamine sõnaraamatu kujul on omandanud erilise tähtsuse tänapäeval, mil see keel on juba hääbumas.

Vadja keel jaguneb põhiliselt läänemurdeks ja idamurdeks. Läänevadja murrakute levikuala on juba algselt olnud ulatuslikum ning valdav osa kogu vadja keele alasest materjalist pärineb läänemurdest. Läänevadja murrakuid kõneleb tänapäeval veel paarikümne inimese ümber. Idavadja murrakute kõnelejaid oli sõnaraamatu koostamistöö algusaastail 2–3 inimest, tänapäeval neid enam ei leidu.

Eraldi murdeüksusteks vadja keeles on veel Kukkusi murre ja kreevini murre. Kukkusi külas kõneldud vadja murre sisaldab rohkesti isuripäraseid jooni.

¹ L. Kettunen. *Livisches Wörterbuch mit grammatischen Einleitung*, Helsinki 1938 (Lexica Societatis Fenno-Ugricae, V); *Inkeroisurdeiden sanakirja*. Toimittanut R. E. Nirvi. Helsinki 1971 (Lexica Societatis Fenno-Ugricae, XVII); М. И. Зайцева – М. И. Муллонен, *Словар вепского языка, Ленинград 1972*; *Karjalan kielen sanakirja, ensimmäinen osa*. Helsinki 1968; toinen osa, Helsinki 1974; kolmas osa, Helsinki 1983 (Lexica Societatis Fenno-Ugricae, XVI₁; XVI₂; XVI₃).

² *Lyydiläismurteiden sanakirja*. Toimittanut J. Kujola, Helsinki 1944 (Lexica Societatis Fenno-Ugricae, IX).

³ *Vatjan kielen Kukkusin murteen sanakirja*. Ainekset kerännyt Lauri Posti. Painokuntoon toimittanut Seppo Suhonen Lauri Postin avustamana, Helsinki 1980 (Lexica Societatis Fenno-Ugricae, XIX).

Kreeviniteks hakati nimetama 15. sajandi keskel Kuramaale sõjavangidena ümberasustatud vadjalaste järglasi. F. J. Wiedemanni poolt kogutud ja avaldatud materjalide põhjal on tinglikult kõneldud kreevini murdest.

Vadja keele sõnaraamatu koostamisel on aluseks olnud ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi soome-ugri keelte sektori valduses olevad vadja sõnavara käsikirjalised sedelkogud üldmahuga üle 204 000 sõnasedeli.

Vadja keele alase materjali kogumistöö algatajaks ja organiseerijaks Nõukogude Liidus on akadeemik professor Paul Ariste, kelle isiklik sõnavarakogu (üle 44 100 sedeli) on täienenud aasta-aastalt. Paul Ariste sõnavarakogu on deponeeritud soome-ugri keelte sektorisse ja moodustab väärtuslikema osa mainitud käsikirjalistest sedelkogudest. Siia kuulub ka Paul Ariste vadja keele alaste publikatsioonide, eriti tema tekstikogude materjal, mille osas on toetunud autori enda poolt tehtud väljasedeldustele.

Sektori üldkogusse on koondatud väljasedeldused trükitud allikaist ja sektori töötajate kogutud materjalid. Väljasedeldamist trükitud allikaist alustati juba 1930-ndail aastail Tartu ülikoolis. Alates 1957. aastast jätkati seda tööd Keele ja Kirjanduse Instituudi vastrajatud soome-ugri keelte sektoris. Tartu Riiklikus Ülikoolis leiduv materjal kopeeriti. Trükitud allikate puhul ei ole taotletud kõigi sõnade väljasedeldamist. Eriti kehtib see 18. sajandist pärinevais sõnaloendeis ja 19. sajandil kirja pandud vadja rahvalauludes leiduvate soome ja isuri sõnade, samuti ka vigaste ja dešifreerimata sõnavormide kohta. Sõnaraamatu käsikirja lõpliku trükiks viimistlemise perioodil ilmunud väljaandeid polnud võimalik arvesse võtta.

Üldkogu on täienenud sektori töötajate poolt ekspeditsioonidel (eriti ajavahe-
mikus 1959–1965) kogutud keeleainesega. Kogujaiks on olnud Elna Adler, Ada Ambus, Tiiu ja Paul Kokla, Karl Kont, Arvo Laanest ja Merle Leppik. Suurim panus on Elna Adlerilt (üle 33 000 sedeli), kes on paralleelselt sõnaraamatu käsikirja toimetamistööga jätkanud materjali kogumist, ja Karl Kondilt (ligi 23 000 sedelit).

Sõnaraamatu koostajate kasutada on olnud veel vadjalase Dmitri Tsvetkovi poolt 1920-ndail aastail kirja pandud Jõgõperä murraku sõnavarakogu (18 500 sedelit), mis on Emakeele Seltsi poolt deponeeritud Keele ja Kirjanduse Instituudi soome-ugri keelte sektorisse. Erialast sõnavara on täpsustatud Gustav Vilbaste vadja taimenimede kogu (üle 4000 sedeli) ja Tiit-Rein Viitso merenduslase sõnavara kogu (üle 2000 sedeli) põhjal.

Vadja keele sõnaraamatu koostamist alustati 1959. a. Keele ja Kirjanduse Instituudi soome-ugri keelte sektoris sektorijuhataja Paul Ariste initsiatiivil ning juhendamisel. Koostajaiks olid esialgu Elna Adler ja Karl Kont, hiljem liitusid nendega veel Paul Kokla (1962), Arvo Laanest (1963) ja Merle Leppik (1965). (Koostamistöö toimus paralleelselt teiste ülesannete täitmisega.) Sõnaraamatu lõplike koostamisprintsipiide, materjali esitamissüsteemi ning tehnilise vormistuse väljatöötamine on toimunud järkjärguliselt, arutluste käigus – alates 1960. aastast sektorijuhataja Valmen Hallapi juhendamisel.

Sõnaraamatu esialgne käsikiri, mis valmis 1969. a., oli kõigi vahepeal tehtud muudatuste tõttu nii koostamispõhimõtteil kui ka tehniliselt vormistuselt eba-

ühtlane. Selle käsikirja toimetamistöõ, mis seisnes sõnaartiklite põhjalikus ümbertöötamises ja osalt uuesti koostamises, samuti täiendamises ekspeditsioonidel kogutud lisamaterjali põhjal, lasus aastaid Elna Adleri õlul. Alates 1975. a. rakendus toimetamistöösse ka Merle Leppik.

Toimetatud käsikirjas on olulisi parandusi ning täpsustusi teinud Paul Ariste.

Sõnaraamatu I osa on trükiks viimistlenud Elna Adler, Valmen Hallap ja Merle Leppik. Venekeelsete tõlgete redigeerimisel on väärtuslikku abi andnud Ada Ambus, Tatjana Murnikova, Tatjana Nikitina, Agnia-Agnes Reitsak ja Savvati Smirnov. Käsikirja on tehniliselt vormistanud Silja Grünberg ja Kristiina Kross-Ross. Materjal on sisestatud ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi arvutuslingvistika sektori elektronarvutisse Ülle Viksi juhendamisel.

Vadja keele sõnaraamatu kui murdesõnaraamatu eesmärgiks on fikseerida sõnade, nende eri kujude ja põhivormide esinemus keele eri murrakuis. Sõnavara on kogutud eri aegadel ja eri isikute poolt. Sellest on tingitud kirjanekute kvaliteediline ebahühtlus ning ühe või teise sõna kohta leiduva materjali erinev ulatus. Pealegi ei ole paljude 18. ja 19. sajandil, samuti käesoleva sajandi alguses ilmunud trükistest pärinevate sõnade osas tänapäeval enam võimalik täpsustusi teha või lisamaterjali koguda. Nimetatud põhjustel ei ole sõnaraamatus taotletud sõnade morfoloogilise külje ammendavat esitust.

Sõnaraamatus on püütud võimalikult täpselt registreerida vadja keele sõnavara ning avada sõnade tähendusi suhteliselt ulatusliku näitematerjali alusel. Sõna tähendusi ning tähendusvarjundeid illustreeriva näitematerjali hulgas on esitatud rohkesti keelele iseloomulikke sõnaühendeid ja lausekonstruktsioone, idiomaatilisi väljendeid ning fraseoloogiat.

18. detsembril 1983

Toimetajad

EESSÕNA TEISELE TRÜKILE

Vadja keele sõnaraamatu valmimise eellugu ulatub pea saja aasta taha, kui 1930ndatel aastatel Tartu Ülikoolis alustati vadjakeelse sõnavara väljasedeldamisega. Sõnaraamatutööga ei hakatud aga tegelema mitte ülikoolis, vaid Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudis (KKI), mis asutati 1947. aastal. Konkreetne mõte sõnaraamatu tegemisest sõnastati 1949. aastal, kui teadusliku nõukogu koosolekul soovitas keeleuurimise sektori juhataja Arnold Kask kaaluda, kas järgneva viisaastaku projekti mitte täiendada vadja sõnaraamatuga, kuna selle materjal oli instituudi arhiivis juba olemas.¹ Esialgu jäi see vaid ideeks, kuna instituudis polnud veel soome-ugri keeltega tegelevat sektorit. Vahepeal sai vadja keele kogu täiendust, sest 1953. aastal sõlmiti Emakeele Seltsi ja KKI vahel leping, millega Emakeele Selts andis KKI-le hoiule oma keelekogud, mille hulgas oli ka 24 000 sedeli jagu vadja keele sõnavara. Vadja keele intensiivsemat uurimist rõhutati ka 1955. aastal kinnitatud järgneva viisaastaku plaanis, kuigi sobilik sektor oli jätkuvalt loomata.

Muutus saabus 1956. aastal, mil Teaduste Akadeemia presiidium otsustas lõpuks KKI-sse soome-ugri sektori luua. Selle esialgses koosseisus olid sektori juhataja professor Paul Ariste ja kaks nooremata teaduslikku töötajat – Karl Kont ja Elna Adler (snd. Pajusalu). Aasta teises kvartalis lisandus neile vanema teadusliku töötajana Valmen Hallap. Enam ei olnud vadja keele sõnaraamatu koostamine abstraktne unistus, vaid sellest sai sektori põhiline tööülesanne, mille eest vastutas Paul Ariste. Sõnaraamatu valmimiseks oli ette nähtud ajavahemik 1957–1963. Ajaliselt ülioptimistlikku kavasse tehti korrektiivse juba järgmisel aastal, kui kapitalsete tööde avaldamise perspektiivplaani kavandades kuulus sellesse vadja keele sõnaraamat valmimisaastaga 1965.

1957. aastal toimus arutelu sõnaraamatu koostamispõhimõtete üle. 13. juunil otsustati, et vadja sõnadele antakse vasted eesti ja vene keeles, lausenäidetele lisatakse eesti- ja venekeelne tõlge. Sõnaraamatu mahuks arvestati ligikaudu 40 000 märksõna. Koostati vadja keele sõnaraamatu 50-leheküljeline prospekt. Samal aastal pani soome-ugri sektor aluse KKI oma vadja keele sõnavara kartoteegile, jätkates nii sisuliselt tööd, mida alustati 1930ndatel Tartu Ülikoolis. Paul Ariste

¹ Siin ja edaspidi on kuni 1990ndate keskpaigani toimunud sündmuste kirjeldamisel lähtunud põhiliselt Eeva Ahvena koostatud kroonikast „Pilk paberpeeglisse: Keele ja Kirjanduse Instituudi kroonika 1947–1993” (Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007), kui ei ole viidatud teisiti.

sedeldas oma kogudest 12 500 sõnasedelit, laborandid kopeerisid Tartu Ülikooli kogust üle 13 000 sedeli. Kogu suuruseks kujunes aastate jooksul 204 000 sedelit, millest suurim osa (44 100 sedelit) pärineb Paul Aristelt, ülejäänud on teiste instituudi töötajate kogutu või sedeldatu, lisaks Jõgõpera vadjalase Dmitri Tsvetkovi sõnavarakogu, taimenimetused Gustav Vilbastelt ja merendusealast sõnavara Tiit-Rein Viitsolt.

Tegelik käsikirja koostamine algas alles 1959. aastal Paul Ariste käe all. Algkäsikirja koostajateks olid aastate jooksul Elna Adler, Karl Kont, Paul Kokla, Arvo Laanest ja Merle Leppik. Hiljem ühines sõnaraamatutööga ka Ada Ambus. Professor Ariste lahkus sektorist 1. mail 1961 ning alates sellest ajast oli vadja keele sõnaraamatu peatoimetajaks soome-ugri sektori juhataja Valmen Hallap. Ariste jäi algselt sõnaraamatutöö teaduslikuks juhendajaks, kuid loobus siis ise vaikselt sellest aust². Hallap pidi silmitsi seisma mitmete probleemidega. Nimelt pidanuks Ariste olema see ühtlustav käsi ja viimane silm, kes kõigist tegijaist vadja keelt kõige paremini tundis ja kelle kaastöö pidanuks kindlasti tõstma usaldust sõnaraamatu vastu. Teisest küljest oli Ariste lisanud sõnaraamatusse vorme, mida tegelikkuses registreeritud polnud, muutes sellega sõnaraamatut küll hõlpsamini kasutatavaks, kuid seda lihtsustamise hinnaga. Karl Kont ja Elna Adler tuginesid aga allikatele ega olnud nõus vorme konstrueerima, kuna see käis nende teadusliku südametunnistuse vastu. Seetõttu tehti peale Ariste kõrvaleastumist algusest peale kõik kapiitaalselt uuesti, et sõnaraamat tuleks süsteemsem ja kõrgema teadusliku tasemega.

Koostamispõhimõtete ümberkorraldamise aega meenutades kirjeldas tollane vanemlaborant Ada Ambus 1997. aastal antud intervjuus, kuidas muutus venekeelsete tõlkevastete esitamine pärast Ariste lahkumist.³ Nimelt oli alguses märksõnu vene keelde tõlkinud professor Ariste ise. Kui ta lahkus, sattus tõlkijate hulka aga erinevaid inimesi ja Ambus ei jätnud märkimata, et igasugused ka tõlgivad... Eestikeelsete vastete tõlkeid tuli Moskvast redigeerima Agnes Reitsak, kes vaatas teksti läbi koos Elna Adleriga. Reitsak oli oma kaasaegsete silmis tüüpiline vene filoloog, kes suhtus põlgusega murretesse ja arvestas ainult kirjakeelt. Pärast Reitsaku surma tuli tema asemele Tatjana Murnikova. Lõpuks jõudis venekeelsete tõlgete asi ikkagi Ada Ambuse kätte, kuna aastaid Peterburis elanuna valdas ta hästi vene keelt. Sõnaraamatu sissejuhatuse tõlkis vene keelde Tatjana Nikitina, selle redigeeris Valmen Hallap. Ambuse jaoks oli tekst aga vastuvõetamatu, mistõttu jäeti selle redigeerimine tema õlule. Lõpuks anti tekst kontrollida Savvati Smirnovile. Olles harjunud tavaliste sõnaraamatute sissejuhatustega, pidas ta teksti piisavalt segaseks, et töö lõpuks üldse katki jätta. Nii jäigi venekeelse sissejuhatuse osas viimane sõna Ada Ambusele.

1961. aasta lõpuks jõuti tööga niikaugemale, et Hallap julges juba kinnitada, et vadja sõnaraamatu struktuur ja materjali esitamise põhiprintsiibid on üldjoontes lõplikult selgeks määratud ja kollektiivi metodoloogiline kindlus on suurenenud.

Vaatamata intensiivsele tööle pidi Valmen Hallap 1962. aastal teadusliku nõu-

² Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja. Ainekset kerännyt Lauri Posti. Painokuntoon toimittanut Seppo Suhonen Lauri Postin avustamana, Helsinki 1980 (Lexica Societatis Fenno-Ugricae, XIX).

³ *Ambus, Ada*. Meenutusi soome-ugri sektorist. Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1997.

kogu koosolekul ikkagi selgitama, miks vadja sõnaraamat varem valmis ei saa – nimelt ei olnud kellegi jaoks vadja sõnaraamat nende ainus tööülesanne ning ei tahetud inimestelt võtta võimalust selle kõrval millegi muuga tegeleda. Sama aasta juunis ilmus ajakirjas Keel ja Kirjandus artikkel „Vadja keele sõnaraamatu koostamisest”⁴, milles Paul Kokla, Karl Kont ja Elna Adler üksikasjaliselt sõnaraamatu ülesehitust selgitavad ja mitme sõnaartikliga seda illustreerivad. Juba pealiskaudsel pilguheitel on näha, et esialgselt planeeritu erines märkimisväärselt sellest, mis lõpuks trükki jõudis. Artiklis lubasid autorid sõnaraamatu lõppu lisada koha-, isiku- ja loomanimed, aja- ja tööjõupuudusel jäi see aga teostamata (vadja kohanimede kogu on küll digitaalselt kättesaadavaks tehtud). Silmatorkavad erinevused on ka sõnaartiklites – nimelt oli planeeritud transkriptsioon palju keerukam kui trükki jõudnud lõpptulemus. Kasutati pikendusmärke, δ asemel oli ϵ , taga- ja keskvokaalses naabruses esinevat l -i tähistati siis veel n -iga jne. Osaliselt oli asi selles, et kui käsikiri oli masinal ümber löödud, polnud veel selge, kuidas seda trükkida. Sõjaeelne trükitehniline baas oli kulunud. Ada Ambuse sõnul⁵ ei saanud nõukogude ajal välismaalt osta mingit eripärast trükitehnikat ja seepärast tahtsid ungarlased instituudile kinkida soome-ugri transkriptsiooniks vajalikke trükitahti. Sõideti Ungarisse kingitust ära tooma, kuid siis tuli teade, mis keelas sellise kingituse vastuvõtmise. See tingis ka transkriptsiooni muutmise kogu sõnaraamatus.

Rahvusvahelisele üldsusele tutvustati vadja keele sõnaraamatu kava esmakordselt 1963. aastal, mil 28. septembrist 2. oktoobrini toimus Užgorodis üleliiduline fennougristide konverents. Sellest võttis osa ka Valmen Hallap, kes esitas Karl Kondi ülevaate vadja keele sõnaraamatu koostamisest. Samal aastal liitus vadja keele sõnaraamatu tegijatega Arvo Laanest.

1965. aastaks pidanuks sõnaraamat juskui valmis olema, kuid kauniks viisaastaku plaaniks see jäigi, sest kõik tegijad (Adler, Kont, Laanest ja Hallap) olid sõnaraamatu koostamisega paralleelselt ametis teiste ülesannetega. See ei takistanud edasiste plaanide tegemisel optimismi säilitamast ja nii nägigi viisaastaku plaan aastateks 1966–1970 ette vadja keele sõnaraamatu lõpetamist aastaks 1968. Trükist ilmumise aastat ei olnud tollal võimalik täpsemalt planeerida, põhjuseks kitsenenud kirjastamisolud. Paraku lükkus sõnaraamatu valmimine jätkuvalt edasi ja 1968. aastal oli küll lõpule jõudnud sõnaraamatu artiklite läbikirjutamine, kuid sellele järgnes autorikäsikirja varem valminud algusosa ümbertöötamine ühtsete printsiipide alusel. Sellega tegelesid Karl Kont, Arvo Laanest ja Merle Leppik, kes oli sõnaraamatu tegijatega liitunud aastal 1965. Elna Adler alustas a -tähe toimetamist. 1969. aastal valmis sõnaraamatu esialgne käsikiri. Ümber töötada ja osalt isegi uuesti koostada tuli sedagi, kuna töö käigus oli nii mõndagi muutunud. KKI teaduslik nõukogu kaalus käsikirja toimetatud a -tähe osa 1. juulil 1970, jäi tehtuga rahule ning soovitas samas vaimus jätkata.

1974. aastal seadis Valmen Hallap soome-ugri sektori ette ülesande lõpetada vadja keele sõnaraamatu trükiks ettevalmistamine. 1976. aasta kevadel andis KKI

⁴ Kokla, Paul; Kont, Karl; Pajusalu, Elna. Vadja keele sõnaraamatu koostamisest. Keel ja Kirjandus 1962. Lk 353–359.

⁵ Ambus, Ada. Meenutusi soome-ugri sektorist. Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1997.

TA presiidiumi koosolekul oma viimase viisaastaku tegevusest aru ning eelnevalt instituudi tööga tutvunud komisjon pidi tõdema, et on mitmeid ulatuslikke töid, mida on alustatud optimaalse tegevusplaanita ja piisava kvalifikatsiooniga kaadrita, nii et nende täitmine kestab aastakümneid. Sellise saatusega oli muuhulgas vajja keele sõnaraamat, mille valmimist peeti reaalseks alles mitme aasta pärast.

Kirjastamisele loodeti anda vajja sõnaraamatu I köide 1979. aastal ja II köide 1980. aastal. Käsikirja valmimine kirjastamiseks ei tähendanud tol ajal sugugi, et see kohe ka trükki läks, kuna trükikoja tehniline baas oli märkidevaene ja aegunud. Nii juhtuski, et kui vajja keele sõnaraamatu I köite käsikiri lõpuks 1980. aastal kirjastamiseks valmis sai, polnud võimalik seda otsekohe teha. Küll oli probleeme trükivalmis seadmisega, küll ei tahtnud kirjastused võtta töid osakaupa avaldamiseks. Vähemalt oli võimalus võtta käsikiri kaasa samal aastal Turus toimunud fennougristika kongressile. Selle tarvis kiirustamine võib ehk osaliselt selgitada suhtelist vigaderohkust võrreldes järgnevate köidetega.

1980. aasta oli ka viimane, mil Valmen Hallap oli soome-ugri sektori juhataja ja kuigi aastatel 1981–1992 oli sektorijuhatajaks vajja keele sõnaraamatu töös osalev Arvo Laanest, polnud ta sõnaraamatu peatoimetaja. Peatoimetajat alates 1980. aastast tegelikult ei olnudki ja see oli tõenäoliselt üks põhjustest, miks valmimine aina venis – polnud ühtlustavat autoriteetset kätt, kellelt võinuks nõu küsida. Töö aga jätkus ja 1984. aastal kandis Ülle Viks ette, et parasjagu on töös vajja sõnaraamatu arvutisse viimine. 1985. aastal valmis trükkiminekuks sõnaraamatu II köide. Selle olid toimetanud Merle Leppik, Elna Adler ja Valmen Hallap, tehnilise toimetajana oli oma panuse andnud Silja Grünberg. 1985. aastal ootas aga I köide ikka veel publitseerimisvõimalust. Ülejäänud sõnaraamatu trükiks ettevalmistamine kestis edasi ja 1986. aastal avaldati lootust, et sõnaraamatu I köide läheb juulis fotolattu. Lootus osutus asjatuks. 1987. aastal tutvustasid sektorijuhatajad oma sektori töösuundi instituudi teadusnõukogule ning Arvo Laanest teatas, et 1995. aastaks lõpetatakse kogu vajja keele sõnaraamatu trükkitoimetamine.

1988. aastal jõudsid Merle Leppik ja Elna Adler *tu*-alguliste märksõnade toimetamiseni, Silja Grünberg oli arvutisse sisestanud juba *k*-algulised sõnaartiklid. Alles 1989. aastal tunnistas KKI teadusnõukogu trükivalmiks sõnaraamatu II köite, mis oli valmis juba 1985. aastal.

1990. aastal ilmus lõpuks trükist sõnaraamatu I köide – samal aastal, kui suri sõnaraamatu idee autor ja alusepanija professor Paul Ariste ning kolm aastat pärast kauaaegse peatoimetaja Valmen Hallapi surma. Sõnaraamatu eessõna on toimetanud Valmen Hallap, Elna Adler ja Merle Leppik dateerinud juba 1983. aasta detsembris. I köite käsikirja kleepija-lõikaja ja fotolao sisestaja Kristiina Rossi sõnul⁶ pidi sõnaraamat algselt ilmuma kirjastuses Valgus, millele see esitati masinal kirjutatud käsikirjana. Et käsitsiparanduste hulk lubatud piirmäära ei ületaks, olid parandused teksti peale ja vahele paberiribadega kleebitud. Publitseerimine jäi aga venima, sest tinalao jaoks polnud kõiki tähemärke saada. Siis hakati KKI-s kasutama tänapäeva arvutilao eelastet fotoladu. Personaalarvuteid tollal veel polnud, nii et sõnaraamat oli sisestatud algeliste programmide abil keeruliste lisakoodidega

⁶ Ross, Kristiina. Vajja sõnaraamat kui kunstiteos. Sirp 27.05.2011, lk 17.

tekstina, mis teisendus arvutis kõigepealt loetamatuks perfolindiks. Sõnaraamatu väljaandjaks sai lõpuks hoopis 1989. aastal instituudi juurde loodud arendusettevõtte Signalet, mille ülesanne oli instituudi teadusliku väljundi publitseerimine.

Esimeses trüki ilmunud vadja keele sõnaraamatut ei tasuks kindlasti selle kaante järgi hinnata – need on pehmed ja ilmetud, raamat ise on kergelt lagunevas liimköites ja trükitud õhukesele kollakale paberile, šrift on halvasti loetav. Sisu on aga kahtlemata väärikas: eesti- ja venekeelne eessõna, mõlemakeelne põhjalik sissejuhatus ja sõnaartiklid *a – jüvä*. Märksõnad on tõlgitud nii eesti kui vene keelde, näitelauseid on ainult eesti keeles.

1991. aastal lõpetas instituut Ada Ambuse ja Elna Adleriga töösuhte seoses nende pensionile jäämisega. Nii jäi sõnaraamat Merle Leppiku õlule. Järgmisel aastal nentis instituudi direktor Asta Õim, et sõnaraamatu II köide on küll trükivalmis, aga rahapuudusel töösse andmata. 1993. aastal kardeti forsseeritud samme ülikoolide ja muude teadusasutuste integreerimiseks ja nähti võimalikku ohtu sõnaraamatu lõpetamisele. Vaatamata kõigile takistustele ilmusid juba väiksemate viivitustega Elna Adleri ja Merle Leppiku toimetatud sõnaraamatu II köide (1994), III köide (1996) ja IV köide (2000). Kui Merle Leppik peale IV köite ilmumist töölt lahkus, pidi toimetamise selgeks õppima Silja Grünberg, kelle käe all valmisid kõik ülejäänud köited, sealhulgas käesolev parandatud ja täiendatud üheköiteline vadja sõnaraamat. Venekeelsete tõlgete kohendamisel oli talle abiks Georg Grünberg. V köide ilmus 2006. aastal, VI köide 2010. aastal ja VII köide 2011. aastal. Viimase köite käsikirja tehtud toimetaja parandused sisestas Microsoft Wordi Esta Prangel. Olgugi et eelnevaga võrreldes oldi samm tänapäevale lähemal, on vadja keele sõnaraamatu Eesti Keele Instituudi veebipõhisesse sõnastikusüsteemi EELex sisestamine alles käsil. Kui seegi ükskord tehtud, seisaks vadja keele sõnaraamat teiste kaasaegsete sõnaraamatutega lõpuks tehniliselt ühel pulgal.

Nii nagu vadja keele kõnelejaid on viimaste aastakümnete jooksul oluliselt vähemaks jäänud, on kahanenud ka sõnaraamatu tiraaž – I köide ilmus 5000 eksemplaris, kuid VII köidet trükiti vaid 400 raamatu jagu. Lisaks paljudele keelejuhtidele jäi viimase köite ilmumine nägemata mitmetel olulistel uurijatel, kes sõnaraamatu töös osalesid (Paul Ariste, Valmen Hallap, Arvo Laanest, Karl Kont, Elna Adler).

Sel ajal, kui Eestis kogu vadja murdeala sõnaraamatut koostati, ilmusid Soomes 1980. aastal läänevadja Kukkusi murde sõnaraamat (toim. Seppo Suhonen), 1986. aastal Lauri Kettuse koostatud idavadja Mahu murde sõnastik (toim. Jarmo Elomaa, Eino Koponen, Leena Silfverberg), 1989. aastal vadja keele pöördõnastik (toim. Johanna Laakso) ja 1995. aastal läänevadja Jõgõpera murde sõnastik (toim. Johanna Laakso). Kreevini keeleainese kommenteeritud kogumik ilmus 1997. aastal Saksamaal (toim. Eberhard Winkler).

Nimetatud väljaannete ilmumisaegu silmas pidades on selge, et kuigi neist oli vadja keele sõnaraamatu toimetamisel suur abi, sai neid kasutada alles aastakümneid pärast sõnaraamatu koostamise ja toimetamise algust. Selles valguses on veelgi olulisem, et vadja keele sõnaraamatust on nüüd ilmunud teine, täiendatud ja parandatud trükk. Parandatud on palju vigu, mis tulenesid probleemidest, mida esimeste köidete toimetamise ajal ette näha ei saadud ega osatud. Ühtlustatud

on nii viiteid kui tõlkeid – kahtlemata oli kunagi üpris keerukas ülesanne viidata märksõnadele, mis pidid ilmuma köites, mida veel olemaski polnud. Samuti on lisatud märksõnu või neid hoopis välja jäetud. Olulisim täiendus on aga vene-vadja ja eesti-vadja register, mis sõnaraamatu suuremale lugejateringile kasutatavaks teeb. Tänu Helmi Neetari märkusele⁷ on uues trükis ka kaart vadjalaste asualadega. Märkamata ei jää ka raamatu väljanägemine, mis enam silmi maha lööma ei sunni – tänu kõvadele kaantele kestab sõnaraamat loodetavasti vähemalt sama kaua, kui selle tegemiseks aega kulus.

Mais 2012

Esta Prangel

⁷ *Neetar, Helmi*. Vadja suurteos hakkas ilmuma. (Vadja keele sõnaraamat I. Toim. E. Adler ja M. Leppik.). 1992, lk 118–120.